

A bate apropoul sau a face apropouri

A face pe dracu-n patru

Eminența cenușie

Rufele murdare se spală în familie

Dacă Dumnezeu n-ar exista, ar trebui inventat

A fi/sta ca măgarul lui Buridan

A fi cal de bătaie

Să revenim la oile noastre!

Dacă francofonia se referă la comunitatea de vorbitori de limbă franceză, respectiv cooperarea culturală și lingvistică între Franța, Belgia, Elveția, Canada și numeroase țări din Africa și Asia, atunci noi, românii, ne mândrim cu francofilia, care reprezintă, de câteva secole, dragostea sau admirația pentru cultura și valorile franceze (artă, muzică, literatură, gastronomie, turism etc.).

În rubrica noastră de “Curiozități lingvistice” ne propunem, cu această ocazie, exploatarea originilor franceze în câteva frazeologisme românești... de cursă lungă.

1. A bate apropoul sau a face apropouri, sau chiar a umbla cu apropouri, înseamnă a face aluzie sau a atenționa în mod discret pe cineva în privința unui subiect “sensibil” sau delicat, îndeosebi cu semnificații sexuale. Conform Dicționarului Larousse, locuțiunea à-propos înseamnă prezență de spirit, oportunitate. De aceea, a bate apropou’ (în forma orală, unde consoana l nu se mai pronunță) pare a fi o adaptare pașoptistă, de pe vremea bonjuriștilor, a expresiei mult înrădăcinate, cu forță de sugestie, din mentalul rural străvechi românesc: a bate șaua, să priceapă iapa.

Context: „Erudiția numai atunci poate folosi, întrucât te ajuți de ea în sistemul de idei ce ai de dovedit, dar nu afară de el, având aerul mai mult de o ilustrație strălucitoare, compusă din alușii depărtate și apropouri fericite” (G. Panu - Studiul istoriei la români, Convorbiri literare, 1 februarie 1875, nr. 11).

2. A face pe dracu-n patru. Expresia populară, care se referă la depunerea unui efort mare pentru

realizarea obiectivului dorit, are o origine uimitoare și puțin cunoscută. La începutul secolului XVI, piesele de teatru franceze erau farse și mai ales drăcii (Les diableries). În 1507 a apărut un volum de "drăcii", scris de de Eloy d'Amerval, maestrul copiilor de cor din Betania. Erau fel de fel de drăcii, mici și mari. Primele erau înfățișate prin noi draci, câtă vreme în drăciile mari erau patru. Cum era natural, ca zgomotul să fie proporțional cu numărul dracilor, s-a întrebuițat expresia „a face pe dracu-n patru” pentru a se sugera ideea unei mari gălăgii, de amplificare, nu de reducere așa cum ar părea. Context: „Mi-a sfărâmat o grămadă de plute; dar am să fac pe dracu'n patru să le strâng bucățile...” (N. D. Xenopolu - Brazi și putregaiu, 1880).

3. Eminența cenușie. Dicționarul explicativ definește „eminența cenușie” astfel: “un sfătuitor puternic cu influență hotărâtoare în luarea deciziilor, care operează neoficial sau în secret”. Expresiaprovinde la colaboratorul cel mai apropiat al cardinalului francez Richelieu, prim-ministru al Franței în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea (1610-1643), călugărul capucin François Leclerc du Tremblay, supranumit “părintele Joseph”, care exercita o asemenea funcție pe lângă Cardinalul Richelieu și care, spre deosebire de “eminența cu anterior roșu” (l'Éminence rouge), purta unul cenușiu (l'Éminence grise).

În calitate de sfătuitor din umbră, Părintele Joseph a jucat astfel un rol notoriu în politica Franței din secolul al XVII-lea. Scriitorul britanic Aldous Huxley va scrie în 1941 chiar o carte cu caracter istoric-religios și biografic despre părintele Joseph, intitulată The Grey Eminence („Eminența cenușie”). Context: „Cunoașteți un om numit Eminența Cenușie, acel temut capucin pe care cardinalul îl folosește pentru orice, pe care îl consultă adesea și pe care îl disprețuiește întotdeauna? Către el s-au îndreptat capucinii din Loudun”. (Alfred de Vigny - CinqMars, Michel Lévy frères, 1863)

4. Rufele murdare se spală în familie. Il faut laver son linge sale en famille (fr. „Rufele murdare trebuie spălate în familie”), în original, este o expresie des folosită în spațiul public, iar lui Napoleon îi este în mod eronat atribuită aceasta maximă ce însă nu și-a pierdut nici azi din farmec. Honoré de Balzac va atribui, în chip literar, această expresie lui Napoleon Bonaparte în celebrul roman “Eugenie Grandet”, apărut în 1833:

„Nu am îndrăznit să sugerez acest lucru, a răspuns Charles, dar nu am vrut să-mi vând bijuteriile în orașul în care locuiți dumneavoastră. Trebuie să îți speli rufele murdare în familie, a spus Napoleon. Așadar, vă mulțumesc pentru amabilitatea dumneavoastră” (Honoré de Balzac - Eugénie Grandet, capitolul 7). Această expresie a apărut inițial în secolul al XVIII-lea, într-o scrisoare a lui Voltaire, referindu-se la poeziile lui Frederic al II-lea al Prusiei, în care acesta spunea: “Prietenule, ne vedem altă dată. Iată-l pe rege trimitându-mi rufele sale murdare pentru a fi spălate”. (Correspondance, ed. Gallimard)

5. Dacă Dumnezeu n-ar exista, ar trebui inventat. În original „Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer” este un vers din creația poetică a scriitorului și filozofului iluminist francez Voltaire (pseudonimul literar al lui Francois-Marie Arouet). Celebrul vers, cu accente ateiste, apare în volumul de poezii „Cei trei impostori”, din 1768: „Dacă cerurile, lipsite de pecetea lor grandioasă, / ar putea înceta vreodată să se manifeste, / Dacă Dumnezeu nu ar exista, ar trebui inventat”.

6. A fi/sta ca măgarul lui Buridan. Cine este acest Buridan și ce-i cu povestea măgarului lui ? Jean Buridan (1301 - 1358) a fost un filozof francez și rector al universității din Paris, exilat ulterior, din cauză că învățăturile sale erau socotite ca fiind vătămătoare societății. El presupune că un măgar, deopotrivă chinat de foame și de sete, ar fi așezat la o distanță egală între o găleată cu fân și una cu apă. Ce va face măgarul ? Iată întrebarea pe care o pune Buridan: nu există decât două posibilități. Și răspunde: ori animalul se va comporta în acest caz întocmai ca un corp solicitat de două forțe egale și contrare și va rămâne astfel nemișcat, lăsându-se să moară de foame și de sete (această

ipoteză e absurdă și împotriva naturii), — sau, dimpotrivă, — măgarul se va îndrepta fie spre vasul cu fân, fie spre cel cu apă, dovedind astfel existența liberului său arbitru, întrucât a făcut o alegere între două forțe, care îl atrăgeau în mod egal. Din această dilemă, s-a transmis în limbajul curent ca titlu de simbol, numai prima ipoteză, — acela în care animalul, ispitit în mod egal de mâncare și băutură, nu se atinge nici de una, nici de alta.

Din povestea de mai sus s-a născut acest paradox filozofic, respectiv expresia „stai ca măgarul lui Buridan!”, adică să nu te poți hotărî, când ți se dă să alegi între două lucruri, care îți plac deopotrivă. Paradoxal, expresia în discuție nu este exprimată însă în opera lui Jean Buridan, ci a intrat în foclor ca o formă de satiră la adresa filozofului. Aristotel (384-322 î.Hr.) este, de fapt, cel care ridiculiza ideea sofistilor că Pământul este staționar doar pentru că este sferic și orice forță asupra lui trebuie să fie egală în toate direcțiile. Schopenhauer zice despre Buridan: „Aceste pilde le-a luat din vorbele lui Aristotel, schimbând pe om într-un măgar, numai fiindcă e un obicei al acestui sărăcăcios scolastic să ia ca pildă ori pe Socrate, ori pe Plato, ori pe Asinus”. Context: „...un om, fiind la fel de flămând ca și însetat, și plasat între mâncare și băutură, trebuie să rămână în mod necesar acolo unde este și să moară de foame.” (Aristotel-Despre cer).

7. A fi cal de bătaie. Expresia provine din limba franceză, unde *cheval de bataille* însemna, de fapt, cal de luptă, adică un cal special dresat pentru a participa cu el în bătălii. Ulterior, în franceză, sensul istoric a devenit unul figurat, însemnând dezbatere sau temă preferată pentru apărarea unei cauze. În schimb, în limba română sensul s-a depreciat, fiind preluat greșit în traducere, sub forma unui calc lingvistic. Astfel „bătălia” a devenit „bătaie”, iar sensul românesc a pastrat ideea de a fi muncit de toți, a fi hărțuit. Context: „Chestiunea evreilor este și de astă dată aleasă de acest grup ca un cal de bătaie, ca un mijloc pentru a mișca opiniunea publică” (Steaua României, septembrie 1878).

8. Să revenim la oile noastre! Expresia este folosită ca forma de a atrage cuiva atenția care se abate prea mult de la subiectul aflat în discuție. Originea binecunoscutei expresii este fabula medievală franceză anonimă „Farsa jupânului Pathelin”. Prima versiune românească pentru teatru îi aparține scriitorului Tudor Arghezi. Text de referință al teatrului comic european, verigă între comedia antică a lui Plaut și Terențiu și comedia modernă, „Farsa jupânului Pathelin” prezintă arhetipurile comice principale (păcălitorul păcălit, judecătorul corupt, servitorul viclean etc.), printr-o atitudine satirică vehementă, caricaturală. Din replicile celebrei farse a rămas până azi doar expresia: „Revenez, donc, à nos moutons!”.

Iată cum traduce Arghezi pasajul: Judecătorul: „Și mie mi se pare. Sunt grăbit. Grăbiți-vă! Dați zor, s-ajungem la sfârșit.” Pathelin (râzând): „Mă face să și râd fără să voi. Vorbeam de un cioban și niște oi” Judecătorul (către Postăvar): „Întoarceți-vă, v-aș ruga la ele.” Postăvarul: „Postavul meu ales dintr-ale mele. De nu-i la el, sunt bun de spânzurat.” Judecătorul: „Să te întorci la oi nu poți? Câte ți-a luat din ele?”

Florentin Streche